

УДК 378.6:62(477–25):811.161.1],1920/1930”

Лоза Г. І.,

*завідувач навчально-видавничої лабораторії «КПІ-видавництво «Політехніка»,
кандидат наук із соціальних комунікацій Видавничо-поліграфічного інституту
Національного технічного університету України «КПІ»*

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ 1920–1930 РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ)

Подано джерелознавчу характеристику формування українського мовного середовища у підготовці інженерно-технічних фахівців Київського політехнічного інституту на прикладі роботи комісії з українізації, що дає змогу простежувати послідовність і спадкоємність процесів, які суттєво вплинули на видання наукової та навчальної літератури у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: вища технічна освіта, професорсько-викладацькі кадри, українізація.

Історично склалося так, що тривалий час у вищій технічній школі України в навчальному процесі викладачі, службовці та інженерно-технічні працівники у фаховому спілкуванні здебільшого вживали російську мову. Саме російською друкували більшість підручників та посібників, основну довідкову та наукову літературу, якою послуговуємося й досі.

Треба зазначити, що українізації викладацьких кадрів для вищої школи присвячено розвідки, статті, виступи та брошури М. Скрипника, наркома освіти України 1927–1933 рр. [17; 18].

За останні роки з'явилось багато досліджень, наприклад, культурно-освітній розвиток українського селянства розглянув у дисертації Н. Кукса [10], регіональні особливості українізації — З. Нечипоренко [12], політику українізації на Лівобережній Україні — Л. Рожкова [15], проблеми українізації Харкова — Р. Шарібжанов та ін. [19].

Результати розвитку вищої школи України, загальне уявлення про її викладацькі кадри подано у фундаментальній праці «Вища школа Української РСР» [2]. Питання реорганізації школи, розвитку народної освіти та науки, формування нової інтелігенції розглянуто в монографії Г. Шевчука, у якій автор висвітлив перший етап реформування вищої освіти України, діяльність професорсько-викладацьких кадрів у нових умовах [21].

Такі аспекти українізації, як формування, діяльність нових викладацьких кадрів, характеристику викладачів за національним, партійним складом, освітнім рівнем, методика викладання дослідив Г. Ясницький [22].

У працях І. Богінської [1], В. Даниленка [7], В. Лозицького [11], О. Осмоловської [13], О. Рябченко [16], Ю. Шевельова [20] та ін. детально розглянуто успіхи й труднощі провадження українізації у сфері вищої та середньої освіти, описано реакцію професорсько-викладацьких кадрів українських вишів, з'ясовано причини згортання й проаналізовано наслідки припинення цього важливого процесу.

Аналіз свідчить, що в більшості розвідок висвітлювали лише окремі фрагменти й аспекти розвитку української вищої школи й освіти взагалі. Становленню та діяльності професорсько-викладацьких кадрів вишів України майже не приділяли уваги, що зумовлює дослідження державної політики щодо професорсько-викладацьких кадрів України у 1920–1930-х рр., зокрема й Київського політехнічного інституту.

Радянська влада у 20–30-х рр., відповідно до своїх ідеологічних стандартів, активно реформувала систему освіти, ухвалила комплекс законодавчих актів. Постанови і декрети запроваджували українську модель вищої освіти, вирішення матеріальних проблем, відновлення педагогічної та наукової діяльності на нових засадах. Частина постанов Раднаркому та Наркомосу України стосувалися українізації вищої школи — професорсько-викладацький склад упроваджував у навчальний процес українську мову та долучав студентів. Не оминули ці зміни й провідного технічного вищого навчального закладу України — Київського політехнічного інституту [13].

У статті використано фонди 308, 871 державного архіву Києва, документацію освітянської галузі: тематичні збірники, протоколи, декрети, постанови, матеріали про організацію та роботу науково-дослідних кафедр, витяги з протоколів засідань кафедр, статистичні звіти про наявність викладачів та студентів, анкети викладачів, особисті картки, автобіографії співробітників, копії наказів Головлпрофосвіти УРСР особового складу, циркуляри, доповідні записки, документи партійного керівництва вищої освіти та кадрових питань. Поточна документація є носієм відомостей про внутрішній стан, наукову та методичну діяльність, господарські проблеми КПП, його фінансовий стан тощо. Багато інформації містять звіти про роботу інституту, навчальні плани, штатний розпис, навантаження викладачів, плани роботи предметних комісій, протоколи засідань комісії, анкети викладачів і студентів, матеріали наукових студентських гуртків. Значну частину архівних документів введено до наукового обігу вперше, що дає змогу документально простежити за політикою держави, атмосферою суспільно-політичного життя, динамікою змін, які відбувалися у виші.

До 1917 р. науковці користувалися мовою красною письменства, яку застосовували в галузі гуманітарних і технічних наук. Після утворення Української

Народної Республіки (УНР) у Києві відкрили першу українську гімназію (березень 1917 р.), затвердили закон про державний статус української мови (15.02.1918 р.), правописна комісія міністерства освіти випустила «Найголовніші правила українського правопису» (24.04.1918 р.), було створено Інститут наукової мови при Українській академії наук (1924 р.) [8].

Найбільш активним періодом українізації науки й органів державного управління УНР були 1921–1930 рр. На VII конференції КП(б) України 4–10 квітня 1923 р. ухвалили рішення про українізацію державних установ [9]. Одним із важливих завдань забезпечення кадрами стала перебудова всієї системи вищої школи, пристосування її до потреб і темпів розвитку народного господарства, що означало уніфікацію вищої освіти й реорганізацію її за галузевими ознаками. Це період відновлення та подальшої реконструкції, який передбачав необхідність підготовки технічних кадрів, спеціалістів-інженерів, що зумовило посилену роботу, впровадження нових навчальних планів, реорганізацію факультетів та спеціалізацій, написання навчальної літератури.

У КП професорсько-викладацький склад, використовуючи лабораторно-технічну базу, поступово сформував окремі самостійні інститути, академічні та наукові установи і заводи. Підготовка української національної інтелігенції досягла значних успіхів, кількість студентів-українців КП постійно зростала, зокрема у 1924–1925 рр. становила 45 % [2, с. 89].

Через брак підручників і навчальних посібників українською мовою видавництва України надсилали у КП літературу українських наукових товариств та твори красного письменства. Так, Державне видавництво України зверталось з листом-проханням від 17.07.1925 р. до управління редакцій Харкова надіслати для студентів та робітничого факультету КП книги, перекладені українською мовою. Серед них «Азбука політекономії» — автор Любимов (*ініціалів у архівних матеріалах не вказано — прим. авт. Г. І. Лози*), «Початковий курс політекономії» — автор Михайловський (*ініціалів у архівних матеріалах не вказано — прим. авт. Г. І. Лози*) [3, с. 12].

Навчальну літературу також виготовляли у друкарні КП, про що свідчить рапорт від 23.10.1925 р. завідувача друкарні А. Бернадського ректору КП, який для випуску підручників українською мовою обсягом не менше 25 друкованих аркушів придбав шрифт і друкарські матеріали на суму 6 тисяч карбованців [3, с. 29].

Про перебіг українізації в КП свідчить «Анкета про стан українізації» від 21.10.1925 р., надіслана Народним комісаріатом освіти для статистичного відділу [6, с. 69]. Вона містила такі пункти: назву навчальної установи; адресу; кількість адміністративного персоналу, який володіє українською мовою,

для викладачів (факультет, дисципліни, що викладають українською мовою); кількість викладачів, які проводять заняття на факультеті; викладачі, які викладатимуть українською мовою через один, два, три роки та які визначаються з терміном; дисципліни, які викладали російською мовою (через брак підручників українською мовою, незнання мови, непередбаченість слухачів); з інших причин. Яких заходів уживають, щоб викладати українською мовою, і терміни їх виконання; викладачі з яких дисциплін могли б викладати українською мовою, коли б цьому не перешкождали вказані причини? Чи ведеться діловодство інституту українською мовою? Анкету заповнено (число, місяць, рік). Якщо проводять заняття мовою національних меншин, то зазначити якою саме? [6, с. 79].

В «Анкеті для науково-дослідних кафедр» зазначали таке: назву кафедри; адресу; чи володіє завідувач кафедри українською мовою (так, ні), якщо так, то викладає... (вказати що); чи володіють українською мовою інші члени кафедри (загальна кількість); з них не володіють (пишуть, викладають, викладають і пишуть); чи володіють українською мовою наукові співробітники, аспіранти кафедри (загальна кількість); коли передбачено українізувати кафедру цілком; які причини перешкоджають українізації кафедри; яких засобів уживали для прискорення українізації? Анкету заповнено (число, місяць, рік) [6, с. 79–106].

Становлення нової інженерно-технічної школи КПІ, формування українського мовного середовища змінили зміст навчально-методичного процесу, навчальні плани, програми, курси лекцій і практичні заняття. Час вимагав нових підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів, які безпосередньо відповідали б назрілим навчальним завданням. З огляду на це комісія з українізації КПІ відвідувала лекції та перевіряла викладачів на знання української мови, попереджала про звільнення з КПІ професорів, які не пройшли випробування. Осіб, які не склали іспитів з української мови, звільняли без допомоги по безробіттю і з «вовчим квитком».

Народний комісаріат освіти повідомляв, що «для проведення курсів української мови додаткового фінансування не передбачено», тому за Постановою РНК УРСР № 53 від 23.10.1925 р. надавали кошти в межах бюджету [6, с. 87–88]. У КПІ відкрили 5-місячні для початківців і 3-місячні курси з української мови «Історія господарчих форм та побуту на Україні», на юридичному факультеті «Розвиток законодавства України». Заняття проводили після роботи дві години на день, причому ті, хто відставав, самі сплачували за навчання. Виникла потреба змінити навчальні плани та програми, для студентів на перших курсах увести нову дисципліну «Українознавство» [4, с. 1].

Щоб пришвидшити темпи українізації, керівництво КПІ вживало всіх заходів: студентам друкувало окремі курси, професорам та викладачам, які не змогли відразу викладати технічні дисципліни, продовжило термін переходу на викладання українською мовою, видало підручник «Хімічна технологія», уперше написаний українською мовою [4, с. 5]. Закуповуючи науково-навчальну літературу, надавали перевагу україномовним виданням (також брали один примірник російською мовою) [5, с. 1].

Протоколи засідання комісії від 25.05.1927 р. свідчать, що за результатами перевірки професорсько-викладацького складу «першу категорію отримали семеро професорів, другу — шестеро, третю — чотирнадцять, четверту — п'ятдесят». Для осіб, які не склали іспиту з української мови, ухвалили «провести ще одну атестацію не пізніше 10.07.1927 р.» [4, с. 1–5].

Але процес українізації вищої школи гальмували брак загальної та спеціальної навчальної літератури, коштів, приміщень, недостатні знання студентів, формальне і навіть вороже ставлення до неї багатьох російськомовних викладачів. Майже в усіх документах того часу констатували, що студентство українізувалося швидше, ніж професорсько-викладацький склад [14].

Комісія з українізації КПІ працювала послідовно і наполегливо. Відповідно до плану роботи професорсько-викладацький склад доповідав про стан українізації та результати іспитів з української мови. Засідання проводили один раз на місяць — у вівторок о 14 год (Протокол комісії від 21.02.1928 р.) [5, с. 1].

Варто зазначити, що найважливіші фахові предмети (особливо теоретичні) переважно викладали російською, а українською мовою — деякі загальноосвітні дисципліни (наприклад, політична освіта). У 1929/1930 навчальному році всі виші вважали українізованими на 40 %, професура на 39,5 % була українською, кількість українців серед студентства зросла до 62,8 %, у 1930/1931 навчальному році — понад 70 % [14].

Отже, українізація 20-х — початку 30-х рр. ХХ ст. сприяла розширенню сфер функціонування української мови, підвищенню її престижності серед професорсько-викладацьких кадрів КПІ, як і освіти в цілому, дала можливість, попри її поступове згорання, створити реальні передумови для підготовки національних кадрів та закласти фундамент для подальшого розвитку української наукової та навчальної книги. Однак із часом відсутність реального державного суверенітету УРСР, непослідовність і половинчастість національної політики уряду, посилення ідеологічного тиску на викладачів значно обмежили можливості наукової роботи й знизили соціальний статус наукової інтелігенції, що зрештою спричинило повне згорання побудови української моделі освіти. На тривалий час у вищих

припинили викладання рідною мовою та видання навчальної літератури, що негативно позначилося на розвитку технічної україномовної та іншої фахової літератури.

Нині стає престижним розмовляти вишуканою українською мовою, з'являється розуміння того, що ґрунтовне знання мови — важлива професіограма людей різних спеціальностей. Відродження мови є актуальним і безальтернативним, завбачливо-своєчасним, зорієнтованим як на історичну перспективу, так і на майбутню розвинену інтелектуально еліту нації, оскільки немає мови — немає нації.

Література::

1. *Богінська І.* Відтворення національних педагогічних кадрів у ході проведення політики українізації в Донбасі (1932–1933 рр.) / І. Богінська // *Історія України. Маловідомі імена. Події, факти* : зб. ст. — Вип. 7. — Київ, 1999.
2. *Вища школа Української РСР* : у 2 ч. (1917–1967 рр.) / за ред. В. І. Пітова. — Ч. 1 (1917–1945 рр.). — Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. — 396 с.
3. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 1, сп. 404, арк. 29.
4. *Держархів* м. Києва, ф. р. 871, оп. 1, сп. 224/а, арк. 7.
5. *Держархів* м. Києва, ф. р. 871, оп. 1, сп. 251, арк. 2.
6. *Держархів* м. Києва, ф. р. 871, оп. 1, сп. 67, арк. 106.
7. *Даниленко В. М.* Українізація: здобутки і втрати (20–30-ті рр.) / В. М. Даниленко // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* // Міжвідомчий зб. матеріалів наук. пр. — Київ, 1992. — Вип. 2. — С. 79–91.
8. *Зарицький М. С.* Актуальні проблеми українського термінознавства : навч. посіб. / М. С. Зарицький. — Київ : НТУУ «КПІ», 2007. — 56 с.
9. *Київський індустріальний інститут* [Текст] : ювілейний сб. к 40-літтю ин-та. — Киев : Кн. ф-ка Госполитизд-во при СНК УССР, 1939. — 357 с.
10. *Кукса Н. Г.* Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кукса Наталія Григорівна ; Черкас. держ. технолог. ун-т. — Черкаси, 2005. — 233 с.
11. *Лозицький В. С.* Політика українізації в 20–30-х роках : історія, проблеми, уроки / В. С. Лозицький // *Укр. іст. журн.* — 1989. — Вип. 3. — С. 46–55.
12. *Нечипоренко З. В.* Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Нечипоренко Зоя Вікторівна ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2006. — 236 с.
13. *Осмоловська О. Ю.* Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920–1930-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 — історія України / О. Ю. Осмоловська ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 24 с.

14. *Освіта й наука в умовах здійснення політики українізації в 20–30-ті роки 20 ст.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://supermif.com/Ukraine_novitnja/14_istoria_ukraini.html.
15. *Рожкова Л. І.* Здійснення політики українізації на Лівобережній Україні в 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. І. Рожкова ; Київ. нац. екон. ун-т. — Київ, 2006. — 179 с.
16. *Рябченко О. З.* З історії «українізації» вищої школи України у 1920-х роках / О. З. Рябченко // Самостійна Україна. — Київ, 1998. — Вип. 2. — С. 35–41.
17. *Скрипник М. О.* Народна освіта за десять років / М. О. Скрипник // Радянська освіта. — 1927. — Вип. 12. — С. 2–6.
18. *Скрипник М. О.* За нові соціалістичні методи роботи (3 промови на зборах партактиву харківських вишів) / М. О. Скрипник // Студент революції. — 1931. — Вип. 1. — С. 2–4.
19. *Шарибжанов Р. В.* Національні меншини Харкова в 20–30-ті рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Шарибжанов Рінат Вялійович ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2007. — 209 с.
20. *Шевельов Ю. В.* Українізація і радянська політика 1925–1932 років / Ю. В. Шевельов // Сучасність. — 1983. — Вип. 5. — С. 36–57.
21. *Шевчук Г. М.* Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. : монографія / Г. М. Шевчук. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. — 436 с.
22. *Ясницький Г. І.* Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) : монографія / Г. І. Ясницький. — Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. — 256 с.

УДК 070.1+316.4.062

Малиш М. М.,

кандидат філологічних наук

ОКРЕМІ КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

У статті розглядаються окремі аспекти соціальної комунікації управлінського персоналу як суб'єкта реалізації соціальноорієнтованої складової в реалізації владних повноважень.

Ключові слова: соціальне управління, соціальноорієнтована діяльність, соціальна комунікація, управлінський персонал, медіаорієнтовані технології.

Стимулювання соціального розвитку є одним з найактуальніших напрямів державного управління, який має базуватися на відповідних підходах. Можна